

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gotisch iusiza en iusila

Vaan, M.A.C. de; Post van der Linde C., Wezel L. van

Citation

Vaan, M. A. C. de. (2007). Gotisch iusiza en iusila. *Twai Tigjus Jere. Jubileumnummer Van Het Mededelingenblad Van De Vereniging Van Oudgermanisten, Uitgegeven Ter Gelegenheid Van Het Twintigjarige Bestaan Van De Vereniging*, 9-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14154>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14154>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

'T'WAI TIGJUS JERE'

JUBILEUMNUMMER VAN HET
MEDEDELINGENBLAD VAN DE VERENIGING
VAN OUDGERMANISTEN, UITGEGEVEN TER
GELEGENHEID VAN HET TWINTIGJARIG
BESTAAN VAN DE VERENIGING

Onder redactie van
Carole Post van der Linde en Lars van Wezel
m.m.v. Annelies Roeleveld
Amsterdam - 2007

INHOUD

Ten geleide	1
Voorwoord	3
Harry Perridon, De medeklinkers van het Oer-Germaans. Een nieuwe kijk	5
Michiel de Vaan, Gotisch <i>iusiza</i> en <i>iusila</i>	9
Tanneke Schoonheim, Van <i>ahter</i> tot <i>wither</i> , voorzetsels in het Oudnederlands	17
Cor van Bree, De possessieve datief en andere constructies opnieuw bekeken	33
Luc de Grauwe, Van ‘tafelen der wet’ tot ‘wafelenbak’ of over de al eeuwenlange taaiheid van het (Zuid-)Brabantse <i>-en-meer-voud</i>	43
J.M. van der Horst, Oudnederlands en de positie van het werkwoord	55
Arend Quak, Poederoijen	67
Lauran Toorians, Een extra <i>-t</i> in het dialect van Loon op Zand: enkele toponiemen	73
Jaap van Vredendaal, ‘Die Geschichte des Erlösers von dem Sachsen’. Klopstocks plannen voor een editie en vertaling van de <i>Heliand</i>	81
Redbad Veenbaas, De legende van Redbad en de duivel: heidense of christelijke oorsprong?	93
Kenny Louwen, Oude vogels zijn zo licht niet te vangen! <i>Hebban olla uogala</i> in het Oudnederlands Woordenboek	111
A.M. Duinhoven, De raadselachtige epiloog van de <i>Roman van Limborch</i>	127
Eric Hoekstra, On Koopman's Generalisation. Remarks on verb clusters in Old Frisian and Old English	139
Erika Langbroek, Der dritte Cisiolanus in Hs. KB. Brussel II.144 (f. 57r–58v)	153

The paper on which this book is printed meets the requirements of “ISO 9706: 1994, Information and documentation - Paper for documents - Requirements for permanence”.

ISBN: 978-90-803633-2-8

Vereniging van Oudgermanisten, Amsterdam - 2007

Printed in The Netherlands

Michiel de Vaan

1. De vorm *iusiza* wordt in alle grammatica's van het Gotisch beschouwd als een suppletieve comparatief bij *gops* 'goed'. Wrede 1920, 445, Heidermanns 1993, 179 en Braune–Heidermanns 2004, 125 vertalen *iusiza* met 'besser', en Krause 1968, 300, ietwat specifieker, met 'vorzüglicher'. Ook Heidermanns 1993, 179 classificeert *iusiza* als comparatief van *gops*, en vertaalt 'besser'. De gebruikelijke – en eveneens suppletieve – comparatief en superlatief van *gops* zijn *batiza* en *batists*, die vele malen in het Gotische corpus zijn geattesteerd; het zijn, uiteraard, de voorlopers van Nederlands *beter* en *best*. De vorm *iusiza* daarentegen is een hapax, zonder verwanten in de overige Germaanse talen en zonder een overtuigende etymologische verklaring. In het volgende zal ik daarom nagaan of de gangbare interpretatie van *iusiza* inderdaad de juiste is; daarnaast zal ik kort aanduiden, dat *iusiza* mogelijk etymologisch verbonden kan worden met *iusila* 'ontspanning, verlichting'.

2. *Iusiza* staat in de Brief aan de Galaten 4:1–2:

Apþan qiþa: swalaud melis swe arbinumja niuklahs ist, ni und waiht iusiza ist skalka, frauja allaize wisands. Akei uf raginjam ist jah fauragaggam und garehsn attins.

Een letterlijke vertaling op basis van de parallelversies luidt als volgt:¹
 'Maar ik zeg dan: zolang een erfgenaam minderjarig is, verschilt hij in niets van een slaaf, ook al is hij heer over allen. Integendeel,

¹ Grieks: λέγω δέ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νηπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου κύριος πάντων ὄν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶν καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προσθεμίας τοῦ πατρὸς.

Latijn: *dico ergo quanto tempore heres parvulus est, nihil differt servo cum sit dominus omnium. Sed sub tutoribus est et actoribus usque ad praefinitum tempus a patre.*

hij staat onder toezicht van tutoren en gevolmachtigden tot het moment dat zijn vader heeft vastgesteld.’

De Groot Nieuws Bijbel (1996) maakt hiervan:

‘Ik bedoel dit: een erfgenaam is niet beter af dan een slaaf zolang hij onmondig is, ook al is het hele bezit zijn eigendom. Hij staat onder voogdij en anderen beheren zijn zaken tot de dag die zijn vader heeft vastgesteld.’

Merk het verschil op tussen de twee versies in de eerste zin. De Griekse uitdrukking οὐδὲν διαφέρει δούλου ‘hij verschilt in niets van een slaaf’ wordt in het Gotisch weergegeven door *ni und waiht iusiza ist skalka* ‘hij is in niets *iusiza* dan een slaaf.’ De vergelijking die Paulus in de geciteerde passage trekt is bedoeld om de bewering in te leiden die hij in de volgende verzen 3–5 laat volgen. Hij schrijft daar dat alle mensen onmondig waren tot de dag waarop God zijn Zoon stuurde om de kinderen van God vrij te kopen: ‘Zo waren ook wij slaven zolang wij onmondig waren, onderworpen aan de machten van de wereld. Maar toen de juiste tijd was aangebroken, heeft God zijn Zoon gezonden. Geboren uit een vrouw en onderworpen aan de wet, moest hij ons die onder de wet stonden, vrijkopen, opdat wij de status van kinderen zouden ontvangen.’

De meest waarschijnlijke morfologische analyse van *iusiza* in de gegeven context is die als comparatief op *-iz-*. Aangezien het hier gaat om vrije mensen en slaven is de gangbare interpretatie van *iusiza* als ‘beter’ of ‘verkieslijker’ te begrijpen. Dergelijke termen houden echter een waardeoordeel in, dat Paulus’ toehoorders misschien ook wel tussen de regels hoorden, maar dat niet in de eigenlijke betekenis van *iusiza* besloten hoeft te liggen. De meest neutrale vertaling die we voor *iusiza* mogen aannemen lijkt ‘anders’ of ‘verschillend’ te zijn. Heidermanns 1993, 179 vertaalt dienovereenkomstig onze passage met “er hebt sich in nichts von einem Knecht ab.” De vertaling ‘beter af’ die de Groot Nieuws Bijbel geeft gaat in deze richting, en drukt ook de nodige voorzichtigheid uit van de vertalers.

3. Om de betekenis van *iusiza* beter te kunnen beoordelen bekijken we de overige passages waarin het Griekse origineel een vorm van het werkwoord διαφέρω in de betekenis ‘verschillen’ bevat:

Mt. 6:26

Gr. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν?

Got. *niu jus mais wulþrizans sijub þaim?*

Lat. *nonne vos magis pluris estis illis?*

‘En bent u niet veel meer waard dan hen?’

Mt 10:31

Gr. πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς

Got. *managaim sparwam batizans sijub jus*

Lat. *multis passeribus meliores estis vos*

‘Jullie zijn beter dan veel mussen bij elkaar.’

Gal. 2:6

Gr. οὐδὲν μοι διαφέρει

Got. *ni waiht mis wulþrais ist*

Lat. *nihil mea interest*

‘het interesseert me niet’

Gal. 4:1

Gr. οὐδὲν διαφέρει δούλου

Got. *ni und waiht iusiza ist skalka*

Lat. *nihil differt servo*

‘is niet beter af dan een slaaf’

We stellen vast dat διαφέρω steeds met een ander woord vertaald wordt, en dat de afwijkingen grotendeels met het Latijn overeenkomen. Deze situatie past in het beeld van de teksthistorische visie die voor het eerst door Streitberg (1908, IX, 1911) werd voorgesteld, namelijk, dat de Gotische tekst op veel plekken aan de Latijnse Vulgata werd aangepast; vgl. Friedrichsen 1939, 174, 179, en Stutz 1966, 34–38. Want hoewel Wulfila zelf de Bijbel uit het Grieks moet hebben vertaald, hebben de Gotische Christenen nadien in Noord-Italië veel invloed van het Latijn ondergaan, en hun bijbeltekst is deels in tweetaalige codices bewaard gebleven (de Codex Carolinus en de Codex Gissensis). Het voorbeeld van διαφέρω kan derhalve aan de lijsten van ‘dual’ en ‘multiple renderings’ van Griekse woorden in het Gotisch worden toegevoegd, die Friedrichsen 1926, 86ff., 159f. en 1939, 133ff. samengesteld heeft. Een van de redenen waarom het daar ontbreekt is – afgezien van het feit dat Friedrichsen niet uitputtend pre-

tendeert te zijn – waarschijnlijk het voorkomen van διαφέρω zowel in de Evangelieën als in Paulus' brieven.

De uitdrukking *mea interest* 'het interesseert me, ik hecht belang aan' wordt vertaald met *mis wulprais ist* (met de gen.sg. van *wulprs* 'waarde'), en daarbij past dat de Gotische bijbel *plūris esse* 'meer waard zijn' weergeeft met *wulbrizans sijub*, met de nom.pl. van de comparatief *wulpriza* 'waardevoller'. Ook in Mt. 10,31, waar Latijn *meliores* 'betere' door Gotisch *batizans* 'beter' vertaald wordt, laten het Latijn en het Gotisch dezelfde betekenisgerichte vertaling van de Griekse tekst zien.

Welnu, aangezien de Latijnse versie het διαφέρει in Gal. 4:1 de vertaling *differt* geeft, die elders niet gebruikt wordt (de andere passages met Vulg. *differt*, *differentius* en *differentes* zijn niet in onze Gotische Bijbel overgeleverd), moet Gotisch *iusiza* in betekenis het dichtst bij *differt* staan; het kan derhalve nauwelijks synoniem zijn met *batiza*. De vergelijking met de andere attestaties van διαφέρω bevestigt dus, dat *iusiza ist* niet 'is beter' betekent, maar eerder 'is verschillend'.

4. Waarom wordt *iusiza* dan toch door een meerderheid van Oudgermanisten en Indo-Europeanisten als 'beter' vertaald, en wordt het zo stellig als comparatief van *gops* ingeschaald? Feist (1923, 223) beschouwt *iusiza* als de comparatief van Germaans **wesu* 'goed', een adjectief dat in namen van volkeren verschijnt als *Wesi-* of *Wisi-*, en dat verbonden kan worden met bekende woorden voor 'goed' buiten het Germaans: Sanskrit *vásu-*, Avestisch *vahu-*, Oudiers. *fiu*, die alle van Proto-Indo-Europees **h₁uesu* afstammen. Dezelfde etymologie wordt zonder veel wijzigingen herhaald door Pokorny 1959 voor het Indo-Europees, door Lehmann 1986, 209 voor het Gotisch, alsmede in veel andere standaardwerken van de Indo-Europese taalkunde. Bij de huidige stand van wetenschap is deze verklaring echter onhoudbaar, aangezien ze gebaseerd is op een pre-laryngalistische reconstructie van 'goed' als **uesu*, en op de pre-Benvenistiaanse opvatting dat de voltrap van de wortel naast **wes-* ook **ews-* zou kunnen zijn geweest, zelfs alternerend met **ewes-* (zo Lehmann). Pokorny (1959, 1174) probeert dit laatste bezwaar weg te nemen door **ews-* te verklaren als het product van een metathese uit **wes-*. Een dergelijk metathese van **CVC* tot **VCC* is echter zeer onwaarschijnlijk, aangezien er geen enkele parallel voor bestaat: metathesis van medeklinkers is een frequent verschijnsel, maar metathesis van klinker met medeklinker is zeld-

zaam. Meestal betreft het dan liquidae (*r-* en *l-*metathesis), en kunnen we het proces fonotacisch als dissimilatie beschrijven, zoals bij het type Nederlands *borst*, *dorsen* tegenover Engels *Brust*, *dreschen*, Engels *breast*, *thresh*. De Nederlandse metathese vond enkel plaats voor dentale medeklinkers.

Maar ook met de huidige reconstructie **h₁uesu-* van het adjectief 'goed' kan *ius-iza* op geen enkele aannemelijke manier worden verbonden: de voltrap zou Gotisch *wisu* opleveren (geattesteerd in namen), terwijl de nultrap **h₁usu-* in het Germaans **usu-* zou worden. In theorie zou men een secundair ontstane voltrap **eusu-* kunnen aannemen, maar dat een dergelijke vorm zou zijn ontstaan is erg onwaarschijnlijk in het licht van het bestaande *wisu-*, en ook omdat **usu-* – dat als uitgangspunt voor een dergelijke secundaire voltrap gediend zou moeten hebben – juist niet geattesteerd is.

In de recentere Indo-Europese vakliteratuur is het gebruikelijk om *iusiza* te verbinden met Grieks *eús* 'flink; goed', dat teruggaat op een Proto-Indo-Europese stam **h₁su-*, *h₁esu-*, *h₁osu-*; waarschijnlijk gaat het hier in aanleg om een *u-*stam **h₁es-u-* 'goed'. Niettemin kan ook **h₁esu-* op geen enkele manier Proto-Germaans **eus-* opleveren, tenzij via een geheel ongefundeerde, en ook fonetisch onwaarschijnlijke metathese van **esu* tot **eus*. Het reconstruct **h₁éus-is-on-* wordt geëxpliciteerd door Lühr 2000, 297, maar zonder enige verantwoording van de aan te nemen – in mijn ogen onwaarschijnlijke – metathese waardoor deze vorm zou kunnen zijn ontstaan.

5. Het moge duidelijk zijn dat de gangbare duiding van *iusiza* semantisch onnauwkeurig, en formeel onmogelijk is; we moeten op zoek naar een andere etymologie. Geen van de Noord- of Westgermaanse talen bevat echter een woord dat qua vorm en betekenis een verwant van *iusiza* zou kunnen zijn. Binnen het Gotisch bestaat wel een woord dat sterk op *iusiza* lijkt, en dat er dan ook door Pokorny 1959 en anderen mee in verbinding is gebracht: *iusila* 'gemak', dat op de twee plaatsen waar het voorkomt Grieks *ἄνεσις* 'ontspanning, dooi; rust' en Latijn *rēmissiō* 'ontspanning' en *rēquiēs* 'rust' vertaalt:

2Kor. 8.13: *ni swa auk ei anþaraim iusila, ip izwis aglo, ak us ibnassau*

‘Het is niet de bedoeling dat u, door anderen uitkomst te bieden, zelf in moeilijkheden raakt. Er moet evenwicht zijn.’ (vertaling GNB)²

2Thes. 1.6–7: *swepauh jabai garaiht ist at guda usgildan þaim gapreihandam izwis aggwiþa, jah izwis gapulandam iusila miþ uns*
‘Het is rechtvaardig van God, dat hij degenen die u nu verdrukken, zal laten lijden, en u die nu lijdt, samen met ons rust zal geven’ (vertaling GNB)³

We hebben te maken met de acc.sg. van een vrouwelijke \bar{o} -stam, Proto-Germaans **euselō-* of **eusilō-*; of met de acc.pl. van een onzijdige *a*-stam, Proto-Germaans **eusela-* of **eusila-*. Zowel Wissmann (1938, 72ff.) als Casaretto (2004, 105) vatten *iusila* op als retrograde formatie bij een ongeattesteerd werkwoord **iusilon* ‘verbeteren, verlichten’. Wissmann laat hierbij open, of **iusilon* synoniem is met **batizon* ‘verbeteren’ (> Oudhoogduits *bezziron*, Oudijslands *beta*, etc.), of met **lihtjan* ‘verlichten’ (> Oudhoogduits *gihiten*, Oudijslands *léttā*, etc.)

Daarmee komen we bij de vraag, hoe het ontstaan van **iusilon* te verklaren is. Wissmann doet hierover geen expliciete uitspraak, maar vergelijkt wel **iusilon* naast *iusiza* met **batizon* naast *batiza*. Indien deze vergelijking terecht zou zijn, zouden we echter een werkwoord **iusizon* moeten verwachten. Casaretto (2004, 105) postuleert een “Komparationsadverb” **ius*, dat, zoals al eerder aangegeven, geen etymologische basis heeft; daarnaast geldt, dat de verbinding van ‘goed’ met ‘rust’ semantisch niet dwingend is.

Zoals Wissmann aangeeft, wordt de opvatting van *iusila* als back-formation bij een werkwoord gesteund door *inilo* ‘excuus, smoes; gelegenheid’, dat Grieks πρόφασις, ἀφορμή, en Latijn *excūsātiō*, *occāsīō*

² Grieks: οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν θλίψις; ἀλλ’ ἐξ ἰσότητος

Latijn: *non enim ut aliis sit remissio vobis autem tribulatio sed ex aequalitate*

³ Grieks: εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῶ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλιβουσιν ὑμᾶς θλίψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ’ ἡμῶν

Latijn: *si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem his qui vos tribulant et vobis qui tribulamini requiem vobiscum*

vertaalt (Joh. 15:22, Phil. 1:18, 2Kor. 11:12). Dit nomen kunnen we opvatten als afleiding van een werkwoord **inilon* ‘inbrengen (tegen)’ of ‘aanwenden’, dat zelf weer als iteratieve formatie bij het voorzetsel *in* kan horen. De Oudhoogduits glosse *innelunga* ‘onderwijs’ doet vermoeden, dat het Oudhoogduits een werkwoord **innelōn* ‘zich iets eigen maken, Middelhoogduits *innern*’ bezeten heeft (Wissmann 1938, 78f.), hetgeen het postuleren van een dienovereenkomstig werkwoord voor het Gotisch ondersteunt. Volgens Wissmann hoort **inilon* ‘zu einer kleinen Gruppe von Verben, die mittels eines weiterbildenden Suffixes von Präpositionen oder Adverbien abgeleitet sind.’ Daarbij gaat het niet alleen om *l*-suffixen, maar voor zover dat wel het geval is, moeten de iteratieve werkwoorden op **-i/alōn* daarvoor model gestaan hebben (zie Krahe-Meid 1969, 263).

De verklaring van *inilo* ‘excuus, bezwaar’ uit *in* maakt de weg vrij naar de gedachte dat ook *iusila* van een voorzetsel is afgeleid. Het enige voorzetsel dat daarvoor in aanmerking komt is *us* ‘uit’, hetgeen semantisch zou kunnen passen: de betekenis ‘ontspanning, rust, uitkomst’ kan gemakkelijk op bijvoorbeeld ‘uit-rusten’, ‘uit-laten’ teruggevoerd worden (dit **us-* is ook de bron van Nederlands *oor-* in *oordeel*, *oorsprong* etc.). Deze verklaring veronderstelt wel dat er naast Proto-Germaans **us-* ook een voltrap **eus-* bestaan heeft, die in *iusila* gebruikt is. Voor een gedetailleerde verantwoording van een dergelijke vorm, die vanuit Proto-Indo-Europees opzicht een innovatie voorstelt, is hier geen plaats. Ik hoop daarop bij een andere gelegenheid terug te komen.

Literatuur:

- Braune, W. en F. Heidermanns
2004: *Gotische Grammatik. 20. Auflage, neu bearbeitet von Frank Heidermanns*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Feist, S.
1923: *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, 2. Auflage. Halle Saale).
- Friedrichsen, G.
1926: *The Gothic Version of the Gospels*, Oxford: OUP.
1939: *The Gothic Version of the Epistles*, Oxford: OUP.
- Groot Nieuws Bijbel. Nederlands Bijbelgenootschap / Katholieke Bijbelstichting, Haarlem – 's-Hertogenbosch 1996.

- Heidermanns, F.
1993: *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Krahe, H. en W. Meid
1969: *Germanische Sprachwissenschaft. III: Wortbildungslehre*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Krause, W.
1968: *Handbuch des Gotischen. Dritte, neubearbeitete Auflage*. München: Beck.
- Lehmann, W.P.
1986: *A Gothic etymological dictionary*. Leiden: Brill.
- Lühr, R.
2000: *Die Gedichte des Skalden Egill*. Dettelbach: J.H. Röhl.
- Pokorny, J.
1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- Streitberg, W.
1908: *Die gotische Bibel* (1. Auflage). Heidelberg: Winter.
1911: Über die Vorlage der gotischen Bibel, *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der Bayer. Akad. d. Wiss.*, München, S. 51–52.
- Stutz, E.
1966: *Gotische Literaturdenkmäler*, Stuttgart: Metzler.
- Wissmann, W.
1938: *Die ältesten Postverbalia des Germanischen*. Göttingen: Hubert & Co.
- Wrede, F.
1920: *Stamm-Heyne's Ulfilas. Text, Grammatik, Wörterbuch*. 13. und 14. Auflage, Paderborn.